

Экономические науки

УДК 330.81:342

Саидкаримова Матлюба Ишановна

*Иқтисод фанлари номзоди,
«Саноат иқтисодиёти» кафедраси доценти
Тошкент давлат техника университети*

Саидкаримова Матлюба Ишановна

*кандидат экономических наук,
доцент кафедры «Экономика промышленности»
Ташкентский государственный технический университет*

Saidkarimova Matlyuba

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of «Economics of Industry»
Tashkent State Technical University*

Якубова Махтума Асадуллаевна

*«Саноат иқтисодиёти» кафедраси ассистенти
Тошкент давлат техника университети*

Якубова Махтума Асадуллаевна

*ассистент кафедры «Экономика промышленности»
Ташкентский государственный технический университет*

Yakubova Makhtuma

*Assistant of the Department of «Economics of Industry»
Tashkent State Technical University*

**“ИҚТИСОДИЁТ НАЗАРИЯСИ” ФАНИ ДАРСЛАРИДА ДЕБАТЛАР
ЎТКАЗИШ**

ПРОВЕДЕНИЕ ДЕБАТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО КУРСУ

“ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ”

CONDUCTING DEBATES ON ECONOMIC THEORY CLASSES

Аннотация. Мақолада "Иқтисодиёт назарияси" фани дарсларида дебатлар ўтказиши қоидалари ва усуллари келтирилган.

Калитли сўзлар: дебат, мунозара, баҳслашув, тасдиқлаш, имошиора, баҳслашув қоидалари, баҳслашув маданияти.

Аннотация. В статье рассмотрены правила и методы проведения дебатов на занятиях по курсу "Экономическая теория".

Ключевые слова: дебаты, спор, обсуждение, обоснование, жестикуляция, правила обсуждения, культура обсуждения.

Summary. The article is considered the rules and methods of conducting of debates on economic theory classes.

Key words: debates, dispute, discussion, justification, gestification, discussion rules, discussion culture.

Дебат (ингл.debate, debating) – баҳслашув усули бўлиб, унда томонлар у ёки бу масалага ҳар хил нуқтаи назардан ёндошиб, учинчи томонни ўзларини фикрларини тўғрилигига ишонтиришдир. Қадим замонларданок икки кишини фикри бир-бирига тўғри келмаганида улар ўртасида тортишув пайдо бўлган. Ахир инсон учун тортишув бу одатий ҳолдир. Маълумки, ҳақиқат айнан тортишув натижасида пайдо бўлади. Фикрлар тўқнашганда эса объектив билимлар ҳосил бўлади. Дебатлар ўтказишнинг, ютган ёки ютқазган томонлар ҳақида қарор қабул қилиш тўғрисида ўз қонун-қоидалари мавжуд. Ҳозирги кунда дебатларнинг асосий тамойили – бу кўпчиликни фикрини рўёбга чиқариш, лекин камчиликни ҳақ-ҳуқуқуни сақлаб қолган ҳолда албатта. Аммо лекин ўша кўпчилик ким? Ким жамият ишончини оқлайди? Шу сабаб яна тортишув, баҳс, мунозара, дебат.

Тадқиқотчи Ж.Т.Диллон томонидан ўқитувчи изланувчанлик ва ҳамкорликка асосланган тарзда мунозарани ташкил этиши учун қуйидагиларга эътибор бериши лозимлиги кўрсатилган:

1. Тасдиқлаш. Мунозарани бошқарувчи шахс маълум муаммони тасдиқловчи ёки инкор этувчи ғояни ўртага ташлайди. Бу билдирилган фикрдан таъсирланиб, уни тушунганлик ва тушуна олмаганликни тасдиқлаш усули. Ўқитувчи мунозарани синчковлик билан кузатиши ва бошқариши зарур.

2. Саволлар. Талабалар ўқитувчининг саволидан ташқари курсдошлари саволларини муҳокама қилишга мойил бўлишади. Шунинг учун кўпроқ уларни савол беришга ундаш мумкин.

3. Ишоралар. Мунозара жараёнида ўқитувчи гапираётган талабани фикрини бўлмаслик ёки бўғиб қўймаслик учун овоз чиқармай, имо-ишоралар билан бошқариши маъқул.

4. Сукут сақлаш. Мунозара учун ўртага савол ташлангач, уни ўйлаш учун вақт берилади. Лекин бу вақт қисқа бўлиши, уни ўқитувчи тўлдириши зарур.

Бахсларни самарали ўтиши, албатта, уларнинг олдиндан қандай тайёрланганлигига боғлиқ. Биз қуйида бахсларга тайёргарлик кўришда эътибор қаратилиши керак баъзи бир босқичларни ажратиб кўрсатмоқчимиз: бахс мавзусини танлаш ва уни тасдиқлаб олиш; тарбиявий вазифаларни аниқлаб олиш; олдиндан бахс мавзусини эълон қилиш ва бахс давомида муҳокама қилинадиган саволларни белгилаб қўйиш; ўқувчиларни бахс давомида муҳокама қиладиган саволларини тўлароқ ёритишга ёрдам берадиган қўшимча материалларни тўплаш; бахсни ўтказиш учун масъул ва бошловчиларни тайинлаш; бахс ўтказиладиган жойни жиҳозлаш; бахслашиш қоидаларини рангли, кўргазмали этиб тайёрлаш.

Баҳс қатнашчилари баҳсни ўтказиш ва унда ўзларини тутта билиш, бошқара олиш тўғрисидаги қоидалар билан олдиндан ёки баҳс мобайнида танишиб олишлари керак. Улар қуйидаги бўлиши мумкин: мунозара – ўзаро муносабатларни аниқлаш шакли эмас, балки муаммоларни ҳал қилиш методидир. Шунинг учун шахсий муносабатлар намоён этилмайди; кўп гапирманг, бошқаларни ҳам ўз фикрини айтишига имкон беринг; фақат ҳаяжонга солаётган, ишончи комил бўлган фикрларни баён этишга ҳаракат қилиш, билмаган, ишонмаган фикрлар билан баҳслашмаслик; кимнингдир фикрига қўшилмаса, уни фикрини масхараламай, унинг устидан кулмай, ҳатосини айтмай ҳақгўйлик билан баҳслашиш; одоб билан эътироз билдиринг. Айтилган фикрни бузиб, маъносини ўзгартирманг. Асабий рад этмаган ҳолда, ўз фикрингизни одилона асосланг; баҳслашув вақтида кўлларни ҳар томонга ўйнатмасдан, овозни баландмасдан, бақирмасдан гапириш. Агар бошқаларни ўз фикрингга ишонтирмоқчи бўлсанг, уларни сенинг фикрингга қўшилишларини истасанг, унда сен ўз фикрингнинг исботига, албатта, аниқ далиллар, мисоллар келтиринг; фақат мунозара мавзусига оид фикрни айтинг. Ўзингизни жуда ҳам билимдон, заковатли қилиб кўрсатишга интирманг. Агар шундай қилинса, баҳслашувда фақат кучли эканлигингни кўрсатибгина қолмай, балки маданиятли эканлигини ҳам кўрсатган бўлади.

Баҳсда муҳокама қилинадиган саволлар, муаммолар талабаларни ҳаяжонлантирадиган, замонавий, уларнинг ҳаёт тарзига тегишли бўлгани маъқул. Шунда, таълим муассасаларида ўтказиладиган ўқув машғулотларида ва бошқа жойларда гапиришдан кўрқадиган, уяладиган талабалар мана шундай баҳслар давомида бемалол ўз фикрларини баён эта олишлари мумкин.

“Иқтисодиётназарияси” фани дарсларида баҳсни қуйидаги мавзулар бўйича ўтказиш мумкин:

1. Бозор иқтисодиёти – неъматми ёки зулм?

2. Давлат аҳолидан ва корхоналардан солиқ йиғиши тўғрими?
3. Иқтисодиётни бошқаришда давлат иштирок этиши шартми?
4. Даромадларни тенгсизлиги – яхшими ёки ёмонми?

Масалан, “Даромадларни тенгсизлиги – яхшими ёки ёмонми?” мавзудаги баҳсни ўтказиш учун қуйидаги тахминий саволларни келтирамиз:

1. Даромад нима ва манбаълари қандай?
2. Нима учун ҳамма ҳар ҳил даромад олади?
3. Давлат ҳаммага олинган даромадни тенг бўлиб берса тўғри бўладими?
4. Давлат даромадларни тақсимлашдаги иштироки (хаддан ташқари кўп ёки кам аралашishi) қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

Машғулот мавзуси олдиндан эълон қилинади. Ўқитувчи дастлаб ўқувчиларни машғулот ўтказиш тартиб-қоидалари билан таништиради ва уларни кичик гуруҳларга ажратади (ўқувчиларни хоҳишига қараб ҳам гуруҳлар тузиш мумкин). Ҳар бир гуруҳ саволлардан бирортаси танлаб олиб, сўзга чиқишга тайёргарлик кўради. Улар ўзлари танлаб олган савол юзасидан ўз тушунчалари, ёндошувлари, муносабатлари, ҳамда жавобларини беришда ўзларининг эгаллаган ҳолатлари қанчалик тўғри эканлигига қолган талабаларни ишонтиришга ҳаракат қиладилар. Ўқитувчи кўрсатмасига биноан, бошқа кичик гуруҳ аъзолари айтилган фикр ва мулоҳазаларга қарши фикрлар айтади, яъни сўзга чиққан талабани уни гуруҳини танлаган йўлини рад этадилар ва шу орқали уларни баҳс-мунозарага, тортишувга ундайдилар.

Баҳс-мунозара якунида ҳар бир сўзга чиққан кичик гуруҳ бошқа кичик гуруҳ аъзоларини ўзларини тортишувдаги фикрлари, танлаган ҳолатлари, далил ва исботлари қанчалик тўғри эканлигига уларни ишонтира олишлари ва ўз томонларига оғдира олишлари, иложи бўлса

уларни ўз гуруҳларига қўша олишлари керак. Машғулотни охирида ўқитувчи яқун ясайди ва баҳс-мунозара бўйича ўз фикрини билдиради. Баҳсни ёзма усулда ҳам ўтказиш мумкин. Талабалар баҳс мавзуси бўлиши керак бўлган мавзу билан уйда ёки олдин ўтказилган машғулот пайтида танишадилар. Баҳс арафасида ўқитувчи бўлажак мавзу тўғрисида талабаларга ахборот беради ва қай йўсинда ўтишини қисқача тушунтиради.

Раҳбар гуруҳни иккига ажратиб, уларни ўқув хонанинг икки томонига ўтқизади ва қайси гуруҳ қайси нуқтаи назарни ҳимоя қилишларини белгилайди. Масалан, “ Бозор иқтисодиёти – неъматми ёки зулм?” мавзусида 1-гуруҳ иштирокчилари ижобий ҳолат тарафдорлари, 2-гуруҳ аъзолари эса бунга қаршилари. Сўнг раҳбар ўқувчилар жуфтлайди, ҳар бир жуфтликда қарама-қарши қарашлар тарафдорлари бўлишлари шарт. Жуфтларни тартиб рақами ёки алифбо ҳарфлари билан белгилаймиз. Агар ўқув хонасида ўқувчилар сони тоқ бўлса, ўқитувчи мунозарага етишмаган шерик ҳуқуқида қатнашиши мумкин. Ўқитувчи 1-гуруҳ ўқувчиларига ҳар бири жуфт санаси билан белгиланган катак қоғоз варақларини тарқатади. Талабалар ўқув хонасининг икки томонида ўтириб, жуфтма-жуфт ёзма мулоқотни бошлайдилар. 1-гуруҳ аъзоларига ўзлари маъқуллаётган нуқтаи назар фойдасига битта очиқ далилни шакллантириш учун 5 дақиқа вақт берилади. Улар бу далилни қоғоз варағига пухта таҳрир қилинган параграф шаклида ёзадилар. Бу вақтда 2-гуруҳ иштирокчилари ўзлари баҳс жараёнида баён этишлари мумкин бўлган нуқтаи назарларини исботлашлари мумкин. Ёзилган варақлар қарши гуруҳдаги шерикларга берилади. Улар жуфт бўйича шерикларининг далилларига қарши жавоб топиш ва баён қилишлари учун 8 дақиқа вақт берилади. Далиллар алмашишининг бундай тартиби 2-3 маротаба такрорланади, бунда ҳар бир талаба шеригининг далил-исботига жавоб қайтариши ва ўзининг акс

далилини келтириши шарт. Талабаларнинг билимларини аниқлаш учун 3-4 раунд етарлидир. Охирги раундда талабаларга якуний фикрни билдиришга имкон берилади ва шундан сўнг ёзма иш йиғиб олинади. Бахсларни якун чиқаришнинг яхши шакли – иккала томонга қаратилган саволдир: “Қарши томоннинг энг яхши далили-исботи қайсилари бўлди?”, “Бу далиллар сизнинг фикрингизни ўзгаришига таъсир этдими?”

Яна бир усули – **кичик гуруҳларга** бўлиб. Масалан, давлат бюджетини қабул қилишда депутатларни фракцияларда муҳокама қилиши. Бунда ўз фикрини асослаш учун муҳим далиллар келтириб бошқа фракция аъзоларини ҳам ўз фикрларига овоз беришга мойил қилишга интилишади.

Яна бир усул – **қарама-қарши мунозара** бўлиб, уни талабаларни ўзи олиб боради, ўқитувчи эса мунозара олиб бориш учун савол тайёрлаб, дарсни ташкил қилади. Қарама-қарши мунозарада қўйилган саволга зид фикр, жавоб айтилади. У гуруҳ ўртасида муҳокама қилинади. Ҳар бир талаба “ҳа” ёки “йўқ” жавоб бериши ҳамда ўз фикрини асослаши керак. Масалан: Хукумат импортга тўсиқлар қўйиши керакми?

Талабалар тарафдор ва қаршилар гуруҳларига бўлинади. Ўқитувчи доскани иккига бўлиб, бир тарафига “Ҳа”, иккинчи тарафига “Йўқ” деб ёзади. Талабалар 5-6 минут давомида жавобларини муҳокама қилиб, жадвални керакли устунига ёзишади. Масалан, жадвал қуйидаги кўринишда бўлиши мумкин:

Ҳа	Йўқ
Тўсиқ қўйиш зарурлиги сабаблари:	Тўсиқ қўймаслик зарурлиги сабаблари
Мамлакатни ўзида ишлаб чиқариш ва аҳоли бандлигини таъминлаш лозим	Ҳалқаро меҳнат тақсимооти ютуқларидан фойдаланилмайди
Миллий хўжалик тармоқларини ҳимоя қилиш	Миллий ишлаб чиқарувчилар харажатларни пасайтиришга, янгиликларни жорий қилишга интилмайдилар
Чет эл капиталини жалб қилиш	
Чет эл фирмалари томонидан	Миллий ишлаб чиқаришнинг

уюштирилган демпинг сиёсатига йўл қўймаслик	рақобатбардошлиги пасайиб кетади Техник, технологик қолоқликни кучайтиради
---	---

Фикрлар ёзилиб, муҳокама бошланади ва унинг натижасида умумий фикрга келинади. Шу тарзда “Хукумат экспортни амалга ошириши зарурми?”, “Протекционизм ва фритредерлик сиёсати – ижобий ва салбий томонлари” каби саволларни ҳам мунозара сифатида муҳокама қилиш мумкин. Мунозара методи асосида дарснинг ташкил қилишнинг яна бир усули – **диспутдир**. Бу усулда ўтилган мавзу бўйича ўқитувчи саволлар тузиб, дарс ўтишдан 3-4 кун олдин талабаларга эълон қилади. Талабалар тайёрланиб келгач, билимдон талабалардан ҳакамлар хайати сайланади. Улар саволларга жавоб берганларни баҳолашади, натижани эълон қилишади. Диспут якунида ўқитувчи ўз фикрини билдиради.

Мунозара методини қўллашнинг яна бир усули – **Америкача дебат**. Дебат – бу икки киши ўртасида олиб бориладиган мунозара. Бундай тарзда дарс ўтишда иккита талаба белгиланган қатъий тартиб бўйича раислик қилувчининг раҳбарлиги остида берилган савол ёки муаммо бўйича мунозара олиб борадилар. **Инглизча мунозара (дебатлар)** – мунозарагнинг бу шаклида муҳокама қилинаётган муаммо ечимига етказилади. Дебатларни ташкил қилишда турли усулларни қўллаш мумкин. Бу ўқитувчининг фантазияси, қўйган мақсади, маҳоратига боғлиқ. Бу мунозараларга талабалар пухта тайёрланиб, берилиши мумкин бўлган саволлар ва уларни жавобларини ўйлаб келишлари зарур. Умуман олганда, мунозара талабаларни дарсга фаол қатнашишларини таъминлайди ва ўз фикрларини ҳимоя қилишга, талабаларни баъзи янглиш фикрларга қарши курашишга, атрофдаги бўлаётган воқеаларни тушунган холда тўғри шарҳлашга, ўз фикрларда туришга, ўз вақтида қаршилик кўрсатишга ҳамда ҳар бир фикрни тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқлаб олишга, шу

билан бир қаторда ўртоқлари билан суҳбат қилиш, бахслашиш, ўз фикрини бошқаларга ўтказа олиш, таъсир эта олиш маданиятига ўргатади.

Литература

1. Короткова И.В. Решение задач по экономической теории. – Санкт-Петербург, 2012.
2. Давыденко Л.Н. Экономическая теория. Практикум: учебное пособие / Л.Н. Давыденко, Е.Л. Давыденко, И.А. Соболенко. – 2-е изд., испр. – Минск: Выш. школа, 2010. – 288 с.